

Vojno-veteranska društva na prostoru bivše banske Hrvatske 1919. – 1941. godine*

MISLAV GABELICA

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Zagreb, Hrvatska

Mislav.Gabelica@pilar.hr

LJILJANA DOBROVŠAK

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Zagreb, Hrvatska

Ljiljana.Dobrovsak@pilar.hr

U članku se na temelju arhivskih izvora, tiska i dostupne literature prikazuje djelovanje vojno-veteranskih društava s prostora bivše banske Hrvatske u međuratnom razdoblju (1918. – 1941.). U svojem prikazu autori su se prvenstveno usredotočili na odnos jugoslavenskih vlasti prema hrvatskim vojno-veteranskim društvima, koja su okupljala vojne veterane poražene austrougarske vojske, ali i na odnos radikalnih hrvatskih nacionalista prema tim društvima.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat; hrvatski veterani; Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslavija; kultura sjećanja

Uvod

U ovom će se članku analizirati rad onih vojno-veteranskih društava koja su od 1919. do 1941. djelovala na području bivše banske Hrvatske. Ta su društva u prvom redu okupljala islužene vojnike bivše austrougarske vojske te potom i islužene vojnike vojske Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) / Jugoslavije. Navedeno razdoblje u djelovanju spomenutih društava ključno je u proučavanju „gubitničke” kulture sjećanja na Prvi svjetski rat,¹ koju je njegovao onaj dio hrvatskoga društva koji materijalno ili ideološki nije bio

* Ovaj rad financirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2019-04-5897 *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja. Zaboravljena baština*.

¹ Pojam „kultura sjećanja” označavao bi sve forme tematiziranja povijesti u javnom prostoru radi afirmacije određenoga tumačenja prošloga događaja. O tome vidi: DOBROVŠAK, „Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću”, 83-108; BRKLJAČIĆ, PRLENDA, *Kultura pamćenja i historija*.

vezan uz jugoslavenski režim i službenu kulturu sjećanja na Prvi svjetski rat, izgrađenu oko vojnih pobjeda srpske vojske i njezinih zasluga za stvaranje jugoslavenske države.

Opće napomene

U tom su se razdoblju hrvatska vojno-veteranska društva osnivala ili su nastavila djelovati gotovo isključivo u lokalnim okvirima te su obuhvaćala ili samo gradove ili gradove i njihovu okolicu. Prema dostupnim podacima, osim nekoliko vojno-veteranskih društava u Zagrebu, slična društva postojala su i u Osijeku, Đakovu, Slavonskom Brodu, Samoboru, Karlovcu, Sisku i Velikoj Gorici, a nisu bila ni u kakvoj međusobnoj organizacijskoj vezi. S druge strane, u istom razdoblju srpska veteranska društva osnivana su ili su nastavila djelovati i u lokalnim okvirima² i u okviru nekadašnje Kraljevine Srbije. Uz podršku režima, ova su se posljednja društva preko podružnica širila na čitavu jugoslavensku državu, bilo prvenstveno unutar srpskoga nacionalnoga korpusa, poput četničkih udruženja,³ bilo na općejugoslavenskoj razini, pri čemu su takva društva poput *Udruženja rezervnih oficira i ratnika* poprimala određenu jugoslavensku nacionalnu obojenost, no s izrazitom srpskom nijansom.⁴

U literaturi se kao karakteristično za hrvatske veterane austrougarske vojske ističe njihova izrazita razjedinjenost u vrednovanju Velikoga rata, pa su tako oni koji su se borili na talijanskoj bojišnici taj rat smatrali obrambenim, oni koji su se borili na ruskoj bojišnici držali su ga zametkom svjetske revolucije, a oni koji su bili vezani uz propalu Monarhiju gledali su na njega kao na društvenu katastrofu. Prema tom sudu, jedini ujedinjujući čimbenik bivših austrougarskih vojnika bio je ponižavajući i nepravedan odnos državnih institucija prema njima.⁵ Iz toga se ne bi smjelo zaključiti da je i organizacijsku razjedinjenost hrvatskih veterana uzrokovalo njihovo različito vrednovanje rata utemeljeno na osobnom iskustvu. Naime, većina hrvatskih vojno-veteranskih društava koja su djelovala u međuratnom razdoblju bili su nasljednici društava koja su djelovala već u Austro-Ugarskoj Monarhiji, pa je i trend malih, lokaliziranih vojnih društava Hrvatska naslijedila iz austrougarskih vremena. Iz istoga su vremena međuratna hrvatska vojno-veteranska društva naslijedila i isključivo humanitarni te paradni karakter, pružajući bolesničku i posmrtnu pripomoć svojim članovima te uveličavajući državne i crkvene blagdane organiziranim prolaskom gradskim ulicama. U oba razdoblja,

² NEWMAN, *Jugoslavija u senci rata*, 74.

³ DIZDAR, „Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.)”, 212-287; ŠEHIĆ, *Četništvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941*.

⁴ ŠARENAC, *Top, vojnik i sećanje*, 153-230; ŠARENAC, „Udruženje rezervnih oficira i ratnika”, 27-38; GABELICA, „Pododbori Udruženja rezervnih oficira i ratnika u Hrvatskoj”, 77-107.

⁵ NEWMAN, *Jugoslavija u senci rata*, 173-174.

austrougarskom i jugoslavenskom, Hrvati su bili bez vlastite države, koja bi svoj postanak dugovala prolivenoj krvi svojih sinova i koja bi različita osobna iskustva svojih pripadnika mirila oko zajedničke ideje, pa upravo zato njihova vojno-veteranska društva u bitnom nisu prelazila značaj kakva pjevačkoga društva. Za razliku od hrvatskih, srpska vojno-veteranska društva u međuraću, osobito ona koja su djelovala na državnoj razini, imala su i politički te s time povezan komemorativni karakter, čuvajući i njegujući vrijednosti na kojima je bila sazdana jugoslavenska država. Jugoslavija je bila prvenstveno država Srba, sazdana na žrtvi srpskih vojnika, koja je samo njihova različita ratna iskustva ugradila u jugoslavensku državnu ideju.

Osim toga, u međuratnom je razdoblju jugoslavenski režim trpio postojanje hrvatskih vojno-veteranskih društava lokalnoga karaktera, a ometao je osnutak i djelovanje onih koja su imala potencijal urasti u hrvatski nacionalni okvir. U kolovozu 1919. na osnivačkoj skupštini u Zagrebu ustrojeno je *Društvo ratnih invalida na području Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Međimurja i Istre*. Prema društvenim pravilima, cilj društva bio je da se ratni invalidi u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Međimurju i Istri u zaštiti svojih interesa „udruže u jedno tijelo”.⁶ Nadležne vlasti odbile su potvrditi pravila, tražeći da društvo prihvati naziv *Društvo ratnih invalida u Zagrebu*, kojemu bi bio cilj da se u jedno tijelo udruže „ratni invalidi pripadnici kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca”,⁷ odnosno da se društvo konstituirao kao odbor jedinstvenoga *Udruženja ratnih invalida Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca* sa sjedištem u Beogradu. Pritisak nadležnih vlasti urodio je raskolom u društvu te se krajem 1919. dio hrvatskih invalida, „računajući s prilikama i pogodnostima, koje ima Udruženje sa sjedištem u Beogradu”, priključio beogradskom *Udruženju* i u Zagrebu osnovao „oblasni odbor Udruženja ratnih invalida u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca”, dok je drugi dio „u sporazumu sa sindikalnim vijećem komunista” nastavio djelovati kao *Udruženje ratnih invalida na području Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Međimurja i Istre*.⁸

Sudjelovanje hrvatskih komunista u radu snažnije hrvatski obojene vojno-veteranske organizacije nije bilo kuriozitet, jer je neposredno po državnom prevratu od 29. listopada 1918. u Hrvatskoj došlo do sprege između lijevoga, revolucionarnoga krila hrvatskih socijaldemokrata, poslije komunista, s hrvatskim nacionalističkim krugovima: frankovcima, radićevcima i ostacima bivše austrougarske vojske, utemeljene na zajedničkom nastojanju oko destabilizacije jugoslavenske države.⁹ U hrvatskom je invalidskom *Udruženju* anacionalni komunizam postao zadnja crta obrane hrvatskoga nacionalizma. Tisak *Udruženja* potpuno je zanemario hrvatsku ili bilo koju drugu nacionalnu retoriku, a isticao isključivo boljševički narativ, prema kojemu je rat bio

⁶ HR-HDA-1353-GSD, Udruženje ratnih invalida SHS u Zagrebu, 45741/1919.

⁷ *Isto*.

⁸ HR-HDA-1353-GSD, Udruženje ratnih invalida SHS u Zagrebu, 8216/1920.

⁹ GABELICA, MATKOVIĆ, *Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918.*, 75-80.

„borba kapitala”, odnosno prljava igra nacionalnih buržoazija za prevlast,¹⁰ a narodnost tek „sladka riječ” i „odlomak čovječanstva stvorena tragičnim i glupim ujedinjenjem gospodara i slugu”.¹¹ *Udruženje* je načelno prihvaćalo potrebu fuzije sa srpskim i drugim „pokrajinskim” invalidskim društvima da bi zajedničkom „borbom natjerali buržoaziju za ispunjavanje njihovih obveza”, smatrajući da invalidske organizacije moraju biti „borbene, a nikako paradne organizacije”, kojima bi cilj imao biti „nepomirljiva klasna borba” kao dio borbe „ostalih drugova, radnika i seljaka za uništenje ovog a postavljanje novog društvenog poredka”.¹² Suvišno je reći da srpskoj invalidskoj organizaciji, koja je njegovala snažan srpski nacionalni osjećaj i kult srpske vojne pobjede, nije padalo na pamet prihvatiti ta načela.¹³

„Pod pritiskom invalida i radništva”, hrvatska pokrajinska vlada odobrila je u ožujku 1920. pravila *Udruženja ratnih invalida na području Hrvatske, Slavonije, Međimurja i Istre*,¹⁴ iz čijega je naziva prethodno moralo biti odstranjeno ime *Dalmacija*.¹⁵ *Udruženje* je do srpnja te godine okupilo 8600 članova u 31 podružnici na području nekadašnje Hrvatske i Slavonije.¹⁶ Ocijenivši da su mu time iscrpljene prednosti saveza s komunistima, hrvatsko je *Udruženje* u rujnu 1920. naprasno raskinulo njihov savez te se „privremeno”, do saziva zajedničkoga kongresa i donošenja zajedničkih pravila, fuzioniralo sa srpskim *Udruženjem ratnih invalida Kraljevstva SHS*, prozvavši se njegovim „oblasnim odborom u Zagrebu”.¹⁷ Pritom je vodstvo zagrebačkoga oblasnog odbora ispovjedilo i novi politički svjetonazor, navodeći da su hrvatski invalidi fuzijom sa srpskom organizacijom među ostalim pokazali i da „ne vjeruju u ozbiljnost Radićevih izjava o separatnoj republici”.¹⁸ Ipak, na tragu federalističkih državnopravnih koncepcija oni su kao uvjet konačne fuzije zahtijevali autonomni djelokrug oblasnih odbora te ustroj središnjega odbora zajedničkoga *Udruženja*, sastavljenog od jednakoga broja delegata oblasnih odbora.¹⁹ Nešto poslije, nakon donošenja Vidovdanskoga ustava,²⁰ u kojem je predviđena podjela države na oblasti, upravne jedinice teritorijalno mnogo manje od onih oblasti koje su na umu imali hrvatski ratni invalidi pri osnutku svoje organizacije, zagrebački oblasni odbor tražio je osnivanje osam izvršnih

¹⁰ „Ujedinjenje invalidskih udruženja u Jugoslaviji”, *Ratni invalid* (Zagreb), 15. 4. 1920., 1-2.

¹¹ „Dolje s ratom!”, *Ratni invalid*, 13. 8. 1920., 3.

¹² „Ujedinjenje invalidskih udruženja u Jugoslaviji”, *Ratni invalid*, 15. 4. 1920., 1-2.

¹³ „Konferencija u Brodu n/S”, *Ratni invalid*, 15. 4. 1920., 1.

¹⁴ „Invalidske organizacije”, *Ratni invalid*, 15. 11. 1921., 1; HR-HDA-1353-GSD, *Udruženje ratnih invalida SHS u Zagrebu*, 13068/1920.

¹⁵ HR-HDA-1353-GSD, *Udruženje ratnih invalida SHS u Zagrebu*, 12951/1920.

¹⁶ „Glavna godišnja skupština”, *Ratni invalid*, 1. 7. 1920., 2.

¹⁷ „Pojačana fronta”, *Ratni invalid*, 3. 10. 1920., 2.

¹⁸ „Naša organizacija i zadaće”, *Ratni invalid*, 1. 2. 1921., 2.

¹⁹ „O radu našeg udruženja”, *Ratni invalid*, 15. 9. 1920., 1.

²⁰ Vidovdanski ustav vidi na mrežnim stranicama Arhiva Jugoslavije: http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/vidovdanski_ustav.html, pristup ostvaren 10. 5. 2023.

odbora zajedničkoga *Udruženja* (Zagreb, Sarajevo, Ljubljana, Split, Novi Sad, Beograd, Cetinje, Skoplje), koji bi bili ravnopravno zastupani u zajedničkom središnjem odboru.²¹

Želeći zadržati dominaciju unutar zajedničke invalidske organizacije, srpska invalidska organizacija nije pristajala na te uvjete ujedinjenja te je kao sredstvo za nametanje svojih uvjeta koristila bliskost s državnim organima zaduženima za rješavanje invalidskoga pitanja,²² a uz asistenciju srpskih članova zagrebačkoga oblasnog odbora, nepopustljivost vodstva ovoga odbora u pregovorima o konačnoj fuziji tumačila je njegovom povezanošću s Radićevom separatističkom politikom.²³ Pritisak je urodio plodom. Sredinom 1922. vodstvo zagrebačkoga odbora je smijenjeno te je izabrano novo, koje je bilo spremnije na kompromis sa srpskom invalidskom organizacijom. Početkom 1923. u Slavonskom Brodu održan je kongres ratnih invalida s područja čitave Kraljevine SHS, na kojem su prihvaćena pravila zajedničkoga *Udruženja ratnih invalida svih ratnih žrtava i njihovih porodica Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, čime je provedena konačna fuzija svih invalidskih udruženja na području države.

Prema tim pravilima, svrha toga *Udruženja* bila je „da radi na bratskom zblizenju i slozi našeg troimenog naroda”, suzbijati „separatizam među svojim članovima”, da „razvija patriotizam pridolazećim generacijama i budi nacionalni ponos za dovršenje oslobodjenja još ne oslobodjene svoje braće”, čime su hrvatski ratni invalidi stupili u službu državne politike. U pravilima je prihvaćen nekadašnji prijedlog hrvatskoga *Udruženja* o ustroju osam izvršnih odbora, koji bi birali po dvojicu delegata u Središnji odbor kao vrhovno upravno, nadzorno i izvršno tijelo *Udruženja*. No, tih 16 delegata mogli su biti članovi samo „širega” Središnjeg odbora, tijela koje je zajedno s devetoricom članova „užega” Središnjeg odbora davalo pobliže neodređene upute tom istom užem odboru. Uži odbor bio je tijelo koje je stvarno vodilo poslove *Udruženja*, a njegovi su članovi mogle biti samo osobe stalno nastanjene u Beogradu. Kao privremeni ustupak hrvatskim invalidima određeno je da izvršni odbor u Zagrebu sljedećih godinu dana može slati dvojicu delegata u uži Središnji odbor, gdje bi imali pravo veta u spornim pitanjima.²⁴ Ovom fuzijom hrvatska invalidska organizacija prestala je postojati utopivši se u organizaciji u kojoj je jasnu prevagu imao srpski čimbenik.

Sve do kraja 20-ih godina unutar zajedničke invalidske organizacije izbijali su sukobi „duž srpsko-austrougarske podele”.²⁵ Otpor zajedničkim

²¹ „Invalidske organizacije”, *Ratni invalid*, 15. 11. 1921., 1-3.

²² „Invalidske organizacije”, *Ratni invalid*, 15. 11. 1921., 1-3.

²³ „Političke smicalice”, *Ratni invalid*, 1. 1. 1922., 2.

²⁴ HR-HDA-1353-GSD, Mjesno udruženje ratnih invalida u Delnicama, 15/1925. O raspravi koja se vodila na kongresu u Slavonskom Brodu o pitanju sastava užega Središnjeg odbora vidi: HR-HDA-1353-GSD, Udruženje ratnih invalida SHS u Zagrebu, 34237/1923. *Zapisnik II. kongresa Udruženja ratnih invalida Kraljevine SHS*, 9-10, 13-14.

²⁵ NEWMAN, *Jugoslavija u senci rata*, 225.

pravilima i fuziji sa srpskim *Udruženjem* dugo je pružala zagrebačka podružnica hrvatskoga *Udruženja*, odnosno zagrebački oblasni odbor, na čijem je čelu do ljeta 1924. bio umirovljeni potpukovnik bivše austrougarske vojske Rudolf Matanić. U vladinim je izvještajima za njega i njegov upravni odbor zagrebačke podružnice, u kojemu su se među ostalima nalazili i umirovljeni potpukovnik Krunoslav Cvitaš te umirovljeni kapetan Emil Pisačić, pisalo da „nastoje da se odijele od jedinstvenog udruženja”²⁶ te da „pušu u sasvim drugi rog, nego li bi ovo udruženje imalo da radi”, odnosno da su „pristaše Starčevićeve stranke prava (frankovci)”.²⁷ Sva trojica, a uz njih i umirovljeni kapetan austrougarske vojske Dušan Kralj te umirovljeni major Belizar Mikolji, koji se također spominju kao frankovci, uz članstvo u invalidskom udruženju bila su članovi i *Udruge umirovljenih časnika i vojničkih činovnika Hrvatske i Slavonije*.²⁸

Drugo vojno-veteransko društvo koje je imalo potencijal izrasti u hrvatsko nacionalno društvo bila je spomenuta *Udruga umirovljenih časnika i vojničkih činovnika Hrvatske i Slavonije*. Potencijal to društvo nije dugovalo razgranatoj organizaciji i mreži podružnica po Hrvatskoj, nego članstvu koje je okupljalo: pripadnicima austrougarske vojne elite uglavnom hrvatskoga porijekla koji su se nakon državnoga prevrata ili svojevoljno ili prisilno umirovili. To je društvo već bilo predmetom proučavanja te je tom prilikom navedeno da se inicijativa za njegovo osnivanje pojavila vrlo rano, još u prosincu 1918., i da je već u inicijalnom razdoblju ocijenjeno kao „potencijalno subverzivna grupa”. Društvo se konstituiralo u ožujku 1920. u Zagrebu te je bilo utemeljeno isključivo u svrhu pružanja materijalne pomoći svojim članovima.²⁹ Prema istom izvoru, sudbinu društva navodno je odredio članak u beogradskoj *Politici*, objavljen „u martu 1920.”, u kojem je navedeno da su njegovi članovi „separatisti koji su se sastajali kako bi organizovali vojsku koja bi se borila za republikansku Hrvatsku”. Iako je članstvo toga društva u političkom pogledu bilo „raznoliko” te je obuhvaćalo dio osoba frankovačkoga, ali i suprotnoga političkog opredjeljenja, članak u *Politici* potaknuo je lakoumne pripadnike jugoslavenske nacionalističke organizacije (ORJUNA)³⁰ da po njegovoj objavi 1922. naoružani upadnu na zabavu društva. Taj je incident poslužio režimu da u ljeto 1923. raspusti to veteransko društvo.³¹

²⁶ HR-HDA-1353-GSD, Udruženje ratnih invalida SHS u Zagrebu, 34237/1923.

²⁷ HR-HDA-1353-GSD, Udruženje ratnih invalida SHS u Zagrebu, 5328/1924.

²⁸ HR-HDA-1353-GSD, Udruženje rezervnih oficira i vojnih činovnika, 3545/1925.

²⁹ NEWMAN, *Jugoslavija u senci rata*, 187-189.

³⁰ Organizaciju jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA) osnovalo je početkom 1921. desno krilo Demokratske stranke radi borbe protiv komunizma i hrvatskoga nacionalizma. U djelovanju se služila terorističkim i nasilničkim metodama. Nakon rascjepa u Demokratskoj stranci 1924. većina članova prišla je Pribičevićevoj Samostalnoj demokratskoj stranci. Iako je pozdravila Šestosiječanjsku diktaturu, ORJUNA je 1929. raspuštena. O tome vidi: ĐURAŠKOVIĆ, „Ideologija Organizacije jugoslovenskih nacionalista (Orjuna)”, 225-247.

³¹ NEWMAN, *Jugoslavija u senci rata*, 189-192.

Kobni članak u *Politici* nije objavljen u ožujku 1920., nego 24. ožujka 1922. U njemu se uz ostalo sve zainteresirane obavijestilo o „zabavi koju udruženje priprema”, a koju su hrvatske nacionalističke stranke (HRSS, HSP, HZ – okupljene u Hrvatskom bloku), koje su navodno stajale iza *Udruge umirovljenih časnika*, zamislile kao „veliku manifestaciju protiv Beograda” i demonstraciju hrvatske nezavisnosti.³² U članku, međutim, nije naveden datum zabave, koja je bila planirana i održala se samo dan poslije njegove objave, 25. ožujka 1922. Zato je pitanje je li taj članak mogao ikoga potaknuti da se, pročitavši ga, u jednom danu odluči na akciju protiv hrvatskih časnika, organizira ju i izvede. Osim toga, već je 21. ožujka 1922. predsjednik toga društva zagrebačkom ravnateljstvu prijavio glasine „da neki elementi kane zabavu omesti”, na što ga je činovnik u ravnateljstvu uvjerio da su glasine lažne i da policija ima stvar pod kontrolom.³³

Prema njegovu sadržaju, članak je navodno bio potaknut izborom bivšega austrougarskog upravitelja okupirane Srbije, umirovljenoga generala austrougarske vojske Ivana Salis-Seewisa, za predsjednika društva 5. veljače 1922.³⁴ Sudeći prema arhivskom gradivu, članku u *Politici* prethodio je interes režima za to društvo, koji nije bio potaknut izborom generala Seewisa. Naime, 19. veljače 1922. novoizabrano vodstvo *Udruge umirovljenih časnika* obratilo se Zapovjedništvu IV. armijske oblasti u Zagrebu tražeći pravo vlasništva nad časničkim lječilištem u Lipiku i časničkom menažom bivšega VII. domobranskog okružja u Zagrebu, navodno privatnim vlasništvom koje je ustrojem jugoslavenske države protuzakonito postalo državna, odnosno „vojna svojina”. Na to je Zapovjedništvo IV. armijske oblasti 13. ožujka 1922. zatražilo od pokrajinskoga upravitelja Hrvatske i Slavonije obavijesti o cilju, pravilima i strukturi *Udruge* koja se usudila takvo što tražiti,³⁵ a nekoliko dana potom Zapovjedništvu su dostavljeni traženi podaci s obavijesti o izboru generala Seewisa.³⁶

Prema tome, čini se da akcija ORJUNA-e nije bila spontana, potaknuta člankom u *Politici*, nego da je poticaj za nju došao iz vojnih krugova. Samim time, ni pripadnici ORJUNA-e nisu bili samo „privatna partijska milicija” Svetozara Pribičevića,³⁷ koju je na nasilje nadahnjivao tek psihološki moment: njihova mladost zbog koje su „propustili priliku da vrše nasilje tokom rata”,³⁸ nego su u jednom trenutku bili i „udarna pesnica” režima, koji im je davao naloge da nasilje vrše.

³² „Hrvatska vojska”, *Politika* (Beograd), 24. 3. 1922., 5.

³³ HR-HDA-1353-GSD, Udruženje rezervnih oficira i vojnih činovnika, 3392/1922.

³⁴ Tom prilikom u upravni odbor društva izabrani su i predsjednik zagrebačke podružnice hrvatskoga invalidskog *Udruženja* um. potpukovnik Rudolf Matanić, navedeni um. kapetan Dušan Kralj te um. potpukovnik Slavko Kvaternik.

³⁵ HR-HDA-1353-GSD, Udruženje rezervnih oficira i vojnih činovnika, 2997/1922.

³⁶ HR-HDA-1353-GSD, Udruženje rezervnih oficira i vojnih činovnika, 3209/1922.

³⁷ NEWMAN, *Jugoslavija u senci rata*, 175.

³⁸ *Isto*, 174.

Kako se vidi, jugoslavenski je režim i ono malo hrvatskih veteranskih društava koja su nadržala lokalni karakter i imala potencijal biti hrvatski integrirajući čimbenik ili raspuštala ili prisilno integrirala u jugoslavenska nacionalna društva. Lokalna veteranska društva režim je tolerirao, što znači da je u lokalnim okvirima dopuštao njihovo djelovanje na humanitarnom polju među islužnim vojnicima austrougarske vojske, uz uvjet što većega apstrahiranja tih društava od tradicija te vojske. Pritom su režimu sporne bile društvene odore te drugi simboli društava: njihove zastave, znakovi i nazivi, naslijeđeni iz austrougarskih vremena.

Tako je u veljači 1920. veliki župan Virovitičke županije i grada Osijeka predložio hrvatskoj pokrajinskoj vladi raspuštanje *Vojno-veteranskoga i bolno-pripomoćnoga društva dr. Theodor grof Pejacsevich u Osijeku*, koje je postojalo od 1907., „jer je društvo osnovano na podlozi svijuh vojničkih ustanova bivše austro ugarske vojske i u propisanom odijelu odjeveni veteranac izgleda upravo kao austrijski general”.³⁹ Tom prilikom društvo je izbjeglo raspuštanje ne mijenjajući pravila i izgled društvene odore, no slično pitanje postalo je aktualno nakon uvođenja Šestosiječanjske diktature, kad su zabranjena mnoga hrvatska nacionalna i kulturna društva. Iznoseći mišljenje o pravilima toga društva, iz čijega je naziva u međuvremenu nestalo imena njegova nekadašnjega pokrovitelja Teodora grofa Pejačevića, vojni su krugovi u srpnju 1930. zauzeli stajalište da bi se pravila *Vojno-veteranskoga društva u Osijeku* mogla odobriti pod uvjetom da se općenito ukinu „vojnički nazivi funkcionera toga društva”, „da bude zastava toga društva u državnim bojama, a ne u narodno-plemenskoj” te „odelo da ne sliči biv. austro-ugar. uniformi”.⁴⁰

Na temelju toga mišljenja donesena je odluka Banske uprave u Zagrebu, koja je u rujnu 1930. priopćena društvenom vodstvu.⁴¹ Reagirajući na odluku, društveno vodstvo navelo je u studenom 1930. da su „pristupili izmjeni društvene zastave, temnjak (ukrasna vrpca, op. a.) na sabljama i odelo potpuno saobrazili uniformi naših nacionalnih društava i organizacija, a zastavu smo također zamenili državnim bojama”. (...) „Komande smo potpuno saobrazili komandama naše slavne uvenčane vojske, tako da se više neće čuti komanda ‘pozor’ nego ‘mirno’ i tom podobno.” No, ono na što vodstvo nije moglo pristati bila je zabrana vojničkih naziva za društvene dužnosnike, što je prema njihovom mišljenju dovelo u pitanje temeljni identitet vojno-veteranskoga društva i njegovih članova. Mислеći da će time steći simpatije režima, društvo je već i „prije nego je stiglo naredjenje nadležnih Vlasti da brišemo znakove bivše austrougarske vojske” hrvatske nazive „kao: zapovjednik, časnik i dr.” samoinicijativno „saobrazilo nazivima naše slavne vojske”, odnosno promijenilo ih u: komandant, oficir itd. Sada kad se od društva tražilo da ukine i te nazive, društveno vodstvo prijetilo je da će radije vratiti nazive „austrijske vojske”, „jer naše društvo ima vojnički karakter” od kojega ne može odstupiti.

³⁹ HR-HDA-1353-GSD, Vojno veteransko društvo u Osijeku, 8808/1920.

⁴⁰ HR-HDA-1353-GSD, Vojno veteransko društvo u Osijeku, 735/1930 i 852/1930.

⁴¹ HR-HDA-1353-GSD, Vojno veteransko društvo u Osijeku, 3587/1930.

Tu je zabranu društveno vodstvo shvatilo kao kaznu za društvenu i prošlost društvenih članova: „To što je društvo postojalo pod Austrijom nebi trebalo da bude razlog da nam se u našoj državi zabrani rad i upotreba vojničkih naziva naših funkcionera, jer ako smo mi bili građani bivše Austrijske države, bili su tako isto građani te države i njeni oficiri mnogi, koji su danas oficiri naše vojske (...) U našem društvu ima i Srba i Hrvata a i drugih narodnosti koji su služili našu vojsku a manji broj isluženika bivše Austrijske vojske, koji su se u našoj državi u svakoj prilici pokazali kao valjani građani i dobri patriote.”⁴²

Režim se nije dao pokolebati te je Banska uprava u Zagrebu u srpnju 1932. ponovo odbila odobriti pravila društva, kojemu je ovoga puta osim upotrebe vojničkih naziva za društvene dužnosnike zamjerila i sam naziv „vojno-veteranskoga” društva: „Udruženje je po svojoj svrsi čisto humanitarno, a okolnost, da su mu članovi isluženi vojnici ne opravdava, da se društvo naziva ‘vojnim’, a njegovi funkcioneri ‘komandant’, ‘intendant’, ‘adjutant’, koji su nazivi oznaka činova aktivne vojske. Isto je tako naziv ‘veteranski’ kao specifično bivši austrijski, dakle protivan našem narodnom duhu, posve neopravdan i nepodesan.”⁴³ Društveno vodstvo uzvratilo je da je društvo „svoja pravila sabrazilo novom postojećem stanju u zemlji, ali ono nije nikada menjalo svoje glavno obilježje: da je društvo isluženih vojnika sa svima vojničkim tradicijama i obeležjima. Zato se i zove Vojno Veteransko Društvo, jer odgovara faktičnom stanju same organizacije.” Društveno vodstvo navelo je da je društvu „cilj i svrha da budemo i da ostanemo ono što jesmo i što smo bili punih 25 godina. Ako to nemožemo da budemo, mi ćemo biti pevačko društvo ili ono što mi hoćemo, ali zato nam nije potreban ničiji savet.”⁴⁴

Društvo ipak nije postalo „pevačko”, nego je njegovo vodstvo u studenom 1932. kapituliralo te odlučilo prilagoditi „u svemu naša pravila ostalim društvima kao i nazive društvenih funkcionera, koji će se u buduće zvati: predsjednik, podpredsjednik, sekretar, itd.” Osim toga, vodstvo je najavilo i promjenu naziva društva, koje se umjesto „vojno-veteranskim” odsad trebalo zvati *Viteško društvo Kraljević Tomislav u Osijeku*.⁴⁵ Budući da je dvorska kancelarija vjerojatno odbila pokroviteljstvo kraljevića Tomislava Karađorđevića nad tim društvom, ono se u ožujku 1933. nazvalo *Viteškim društvom Ban Jelačić u Osijeku*. Ime hrvatskoga bana, koje je Hrvate nekad ispunjavalo ponosom, sad je bilo tek drugim izborom i prihvaćeno samo zato što je jednom nešto značilo, a sada nikom nije smetalo i nikom se nije nalazilo na putu. Drugačije je bilo s imenom baruna Franje Trenka, prema kojemu se prozvalo zagrebačko *Humanitarno i podporno društvo izsluženih vojnika u spomen baruna Trenka i njegovih pandura*, koje su u lipnju 1935. osnovali bivši članovi zagrebačkoga *Humanitarnog društva bana Jelačića*. Pravila toga društva nisu odobrena među ostalim i s „obzirom na samu ličnost baruna Trenka, koja je i suviše

⁴² HR-HDA-1353-GSD, Vojno veteransko društvo u Osijeku, 4564/1930.

⁴³ HR-HDA-1353-GSD, Vojno veteransko društvo u Osijeku, 15663/1932.

⁴⁴ HR-HDA-1353-GSD, Vojno veteransko društvo u Osijeku, 12915/1932.

⁴⁵ HR-HDA-1353-GSD, Vojno veteransko društvo u Osijeku, 29870/1932.

povezana s tradicijama i historijom bivše Austro-ugarske monarhije, a koja s našim zajedničkim nacionalnim tradicijama nema ničeg zajedničkog”.⁴⁶

Vojno-veteranska društva u Zagrebu

Najveći broj hrvatskih vojno-veteranskih društava u međuraću djelovao je u Zagrebu. Osim spomenutoga *Udruženja ratnih invalida na području Hrvatske, Slavonije, (Dalmacije), Međimurja i Istre*, koje je imalo sjedište u Zagrebu, te *Udruge umirovljenih časnika i vojničkih činovnika Hrvatske i Slavonije*, u Zagrebu su u tom razdoblju djelovala još najmanje tri vojno-veteranska društva lokalnoga karaktera, koja su prvenstveno okupljala islužene vojnike bivše Austro-Ugarske Monarhije. Njihova se djelatnost iscrpljivala u humanitar-nom radu među članovima, pa je mnogo zanimljivije promotriti osobe koje su bile članovi, njihova politička opredjeljenja te odnose među njima da bi se pokušao odrediti politički karakter tih društava.

Najstarije od njih osnovano je još 1878., možda sa svrhom okupljanja razvojačenih pripadnika zagrebačkih postrojbi koje su te godine sudjelovale u austrougarskom zauzimanju Bosne i Hercegovine. Tijekom austrougarskoga razdoblja društvo se jednostavno nazivalo *Vojno-veteranskim društvom u Zagrebu*, kojem se nazivu dodavalo ime trenutnoga društvenog pokrovitelja. Tako je prvi poznati puni naziv toga društva bio *Vojno-veteransko društvo Mirka kneza Thurn-Taxisa u Zagrebu*,⁴⁷ a početkom 20. stoljeća pokroviteljem i titularom društva postao je nadvojvoda Leopold Salvator.⁴⁸ Iz vremena pokroviteljstva nadvojvode Salvatora potječe i Veteranski dom društva, dvokatnica izgrađena 1907. u Jelisavinoj ulici broj 14 (danas Klaićeva ulica 14),⁴⁹ u čijoj je veži i danas spomen-ploča podignuta povodom otvorenja toga doma, a na suprotnoj strani zida nalazi se reljefni portret dugogodišnjega zapovjednika (predsjednika) društva, Antuna Stiplošeka, otkriven u srpnju 1939. godine. Nakon državnoga prevrata društvo je 1919. dobilo ime Petra Zrinskog⁵⁰ te se od toga doba privremeno zvalo *Građansko bolno-pripomoćno društvo Zrinski*, a 1927. dobilo je konačno ime *Veteransko pripomoćno društvo Petar Zrinski*, koje je nosilo do svojega gašenja 1946. godine.⁵¹ Kao što je vjerni austrijski časnik Jelačić jugoslavenskom režimu ipak bio podoban zbog pristajanja uz

⁴⁶ HR-HDA-1353-GSD, Humanitarno i potporno društvo u spomen baruna Trenka i njegovih pandura, 5813/1935.

⁴⁷ „Vojno veteransko društvo kneza Thurn i Taxisa u Zagrebu”, *Narodne novine* (Zagreb), 14. 3. 1892., 3. Vidi i: HENDIJA, *Sumarni inventari fondova društava*, 201.

⁴⁸ Vidi primjerice: „Iz vojno-veteranskog društva”, *Jutarnji list* (Zagreb), 16. 4. 1912., 5.

⁴⁹ HR-DAZG-1122-ZGD, serija: grad Zagreb: Klaićeva 14, MF. 170, snimke: 104-123. Iako se činilo da društvo u međuratnom razdoblju jedva spaja kraj s krajem, ono je 1931. u dvorištu svojega doma izgradilo još jednu dvokatnicu.

⁵⁰ „Antun Stiplošek je već pol vijeka predsjednik veterana”, *Večer* (Zagreb), 22. 7. 1939., 3.

⁵¹ HENDIJA, *Sumarni inventari fondova društava*, 201.

jugoslavenski obojen ilirski pokret, tako je hrvatski velikaš Petar Zrinski bio podoban zbog sudjelovanja u protuhabsburškoj uroti.⁵²

Uz Antuna Stiplošeka vezuje se čitava međuratna povijest ovoga društva. On je za zapovjednika društva izabran još 1889.⁵³ te je na njegovu čelu ostao sve do smrti u 90. godini života, 10. rujna 1943.⁵⁴ Antun Stiplošek bio je gostioničar i posjednik, rođen 1853. u Desiniću u Hrvatskom zagorju.⁵⁵ Gostionice je držao u Marovskoj ulici br. 20 (danas Masarykova ulica)⁵⁶ te u Ilici br. 49, gdje su se tijekom rata održavali dobrotvorni koncerti u korist hrvatskih pješačkih pukovnija.⁵⁷ Imao je tri kćeri i dva sina: starijega Antuna, koji je po zanimanju bio brijač, te mlađega Josipa, koji je bio bravar.⁵⁸ Prije rata je bio pravaš te je na saborskim izborima održanima 1884. „krčmar” Antun Stiplošek u II. zagrebačkom izbornom kotaru glasao za pravaškoga kandidata Davida Starčevića.⁵⁹ Godine 1907. Antun Stiplošek stariji našao se među utemeljiteljima *Hrvatske katoličke banke*,⁶⁰ novčarske institucije koju je osnovala grupa katoličkih svećenika i laika politički vezanih uz kršćansko-socijalnu grupu okupljenu oko lista *Hrvatstvo*,⁶¹ preko koje su pred Veliki rat utjecaj u toj banci ostvarili i frankovački pravaši.⁶² Od njezina osnutka pa sve do svoje smrti 1943. Antun Stiplošek stariji bio je u ravnateljstvu te banke, koja je i u međuraću bila povezana s hrvatskim oporbenim krugovima.⁶³

Pravaši su prije rata bili i Antunovi sinovi. Mlađi Josip krajem kolovoza i početkom rujna 1902. sudjelovao je u protusrpskim demonstracijama u

⁵² O prihvaćenosti nekoć pravaškoga kulta Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana u jugoslavenskoj sredini vidi: GABELICA, „Doprinos Družbe ‘Braća Hrvatskoga Zmaja’ njegovanju sjećanja na Prvi svjetski rat”, 393-394.

⁵³ „Antun Stiplošek je već pol vijeka predsjednik veterana”, *Večer*, 22. 7. 1939., 3.

⁵⁴ „Antun Stiplošek”, *Hrvatski narod (Zagreb)*, 12. 9. 1943., 9; „Smrt popularnog zagrebačkog purgera Antuna Stiplošeka, najstarijeg društvenog predsjednika u Hrvatskoj”, *Nova Hrvatska (Zagreb)*, 12. 9. 1943., 8.

⁵⁵ Podatke o rođenju vidi u: HR-HDA-MKV, 1875. – 1889. Antun Stiplošek, rođen 20. studenog 1853. u Desiniću, oženio se 4. veljače 1883. Katicom Horvat, rođenom 4. studenog 1851. u Samoboru.

⁵⁶ „Kućne premetačine u Zagrebu”, *Hrvatsko pravo (Zagreb)*, 21. 7. 1903., 3.

⁵⁷ „Društvene viesti”, *Jutarnji list*, 31. 8. 1915., 5; „Koncert Lisinskoga”, *Jutarnji list*, 31. 7. 1915., 5.

⁵⁸ „Kućne premetačine u Zagrebu”, *Hrvatsko pravo*, 21. 7. 1903., 3. U Zagrebu je 31. ožujka 1884. rođen Antun, sin Antuna Stiplošeka i Kate Horvat. Umro je 26. kolovoza 1968. u Zagrebu. Josip, sin „krčmara” Antuna Stiplošeka i Kate Horvat, rođen je 8. ožujka 1886. Umro je mlad, 15. lipnja 1908. HR-HDA-MKR, 1882. – 1888.

⁵⁹ TURKALJ, *Pravaški pokret 1878. – 1887.*, 300.

⁶⁰ LAJNERT, „Hrvatska katolička banka d. d. Zagreb”, 121.

⁶¹ GABELICA, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.-1913.)”, 48.

⁶² *Isto*, 65.

⁶³ LAJNERT, „Hrvatska katolička banka d. d. Zagreb”, 158-211. Od 1919. do 1940. u ravnateljstvu banke među ostalima su bili i pravaši Franjo Hrutić, Josip Pazman, Vladimir Prebeg, Karlo Bošnjak. Među mnogim dioničarima banke nalazili su se i odvjetnik Ante Pavelić, Vladko Maček, Rudolf Horvat, Tomo Kumičić, Josip Lončarić, Ivan Perišić, Vladimir Prebeg, Josip Pazman i dr.

Zagrebu izazvanima protuhrvatskim pisanjem srpskoga tiska,⁶⁴ zbog čega mu se i sudilo u grupi s čelnikom domovinaškoga radništva Hinkom Sirovatkom.⁶⁵ Stariji sin Antun pripadao je, čini se, frankovačkom radništvu, pa je socijaldemokrat Vitomir Korać naveo da se „brijački radnik Antun Stiplošek ml.” našao među grupom „hrvatskih radnika”, kako se nazivalo radništvo vezano uz frankovačku stranku, koji su tijekom narodnoga pokreta 1903. stvorili urotničku grupu s nekolicinom socijalista, pripadnika kršćansko-socijalnoga, odnosno domovinaškoga radništva te naprednjaka, a koja je u lipnju 1903. navodno namjeravala upasti na zabavu u Banske dvore i tamo izvršiti pokolj.⁶⁶

Zbog pravaške prošlosti Antuna Stiplošeka i njegovih sinova čudi ocjena koja je o njemu dana nakon Drugoga svjetskog rata. Ocjenu je u hrvatskom emigrantskom tisku 1982. iznio bivši zagrebački obrtnik Anton Kučko, simpatizer ustaškoga pokreta, koji je nakon Drugoga svjetskog rata emigrirao u Kanadu. Pišući o tome kako u međuratnom razdoblju „manjine” u Hrvatskoj, osobito zagrebački Slovenci među kojima se Kučko kretao, nisu prihvaćale ideju hrvatske državne neovisnosti, Kučko je kao primjer za to nabrojio nekoliko međuratnih slovenskih poduzetnika i obrtnika u Zagrebu. Među njima je spomenuo i „gostioničara” Antuna Stiplošeka, koji je navodno bio „velik jugoslaven”.⁶⁷

U svakom slučaju, izrazito dugo Stiplošekovo držanje čelne pozicije u tom zagrebačkom vojno-veteranskom društvu pokazatelj je da u njemu u tom razdoblju nije bilo većih nereda kakvi su se mogli vidjeti u mnogim sličnim hrvatskim društvima. Onodobni izvori o Stiplošeku su mahom pisali kao o vrlo sposobnom čovjeku te mu se u tom kontekstu priznavalo i da je uspješno proveo tranziciju društva iz austrougarskoga u jugoslavensko doba.⁶⁸ Za stabilnu situaciju u društvu u međuraću dokaz pruža i njegova prilično oskudna

⁶⁴ O tome vidi: MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 150-160.

⁶⁵ „Iz suda”, *Hrvatsko pravo*, 8. 10. 1902., 3. O Sirovatki kao čelniku domovinaškoga radništva vidi: MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 233. Od ukupno 72 Hrvata kojima se do 11. listopada 1902. sudilo zbog tih izgreda, bravar Josip Stiplošek našao se među šestoricom koja su dobila najvišu zatvorsku kaznu od 12 mjeseci. „Popis osudjenikah i okrivljenikah”, *Hrvatsko pravo*, 11. 10. 1902., 2.

⁶⁶ KORAC, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, 169-171. U srpnju 1903. brijač Antun Stiplošek ml., sin gostioničara Antuna Stiplošeka st. i brat bravara Josipa Stiplošeka, uhićen je zbog upletenosti „u dinamičke atentate u Zagrebu”, odnosno pod sumnjom da je „ortak družbe, koja je izvadjala u Zagrebu dinamičke atentate”. U kolovozu je pušten na slobodu. Vidi: „Kućne premetačine u Zagrebu”, *Hrvatsko pravo*, 21. 7. 1903., 3; „Uhićenje radi dinamita”, *Hrvatsko pravo*, 22. 7. 1903., 2; „Uhićenja radi dinamita”, *Hrvatsko pravo*, 23. 7. 1903., 3; „Pušteni na slobodu”, *Hrvatsko pravo*, 11. 8. 1903., 2.

⁶⁷ KUČKO, „Hrvatska – zemljo ljubavi, zemljo moje žalosti i mojih nadanja”, *Hrvatski list*, god. V. (1982.), br. 9., 18.

⁶⁸ „Antun Stiplošek je već pol vijeka predsjednik veterana”, *Večer*, 22. 7. 1939., 3. Kako je u sklopu te tranzicije, primjerice, bila „zabranjena nošnja dotadašnje društvene odore”, na Stiplošekov je poticaj za novu odoru sretno izabrano „onakvo odijelo kakvo je nekada nosio hrvatski ban Petar knez Zrinski”. „Hrvatsko pripomoćno društvo ‘Petra Zrinjskoga’ proslavilo je pola vijeka predsjednikovanja zaslužnog Antuna Stiplošeka”, *Jutarnji list*, 24. 7. 1939., 4.

ostavština, koja se iscrpljuje u dokumentaciji vezanoj za svakodnevno društveno poslovanje od 1925. do 1936. godine: prikupljanje novca, isplaćivanje pripomoći, pozivanje i odazivanje na svečanosti,⁶⁹ te u dokumentaciji vezanoj za izgradnju nove društvene dvokatnice u dvorištu glavne zgrade od 1930. do 1931. godine.⁷⁰

Prema dokumentaciji, društvo je u tom razdoblju imalo petstotinjak članova, u što su se ubrajale sve kategorije članstva: redovni, podupiratelji i utemeljitelji. Od toga je broja redovnih članova, koji su imali pravo na novčanu potporu, pravo na izbor u upravni odbor društva i pravo na nošenje društvene odore, bilo dvjestotinjak. Nije poznato koliko je od njih bilo sudionika Velikoga rata. U lipnju 1921. društvo je u molbi hrvatskoj pokrajinskoj vladi za potvrdu pravila navelo da su „za vrijeme rata vršili članovi službu kod crvenog križa”.⁷¹ To nije bilo točno barem za dio članova, jer se 1915. godine od 286 redovnih članova društva njih 65 (a među njima i Stiplošek) prijavilo u *Hrvatsku dobrovoljnu čet*,⁷² redarstvenu dobrovoljačku postrojbu s ograničenim vojničkim ovlastima, sastavljenu od vojnih veterana i srednjoškolaca, koji su svoju službu obavljali u Zagrebu.⁷³ Za tu bi se 65-oricu s većom sigurnošću moglo reći da nisu bili na bojištu nego za one koji se nisu pridružili *Hrvatskoj dobrovoljnoj čet*i, koja je okupljala osobe koje više nisu ili još nisu bile vojni obveznici. U društvenoj kronici sličnoga vojno-veteranskog društva, *Humanitarnoga društva bana Jelačića iz Zagreba*, o kojemu će poslije biti više riječi, navodi se da je po izbijanju rata većina njegovih članova zajedno s čelnikom Stjepanom Grahovcem otišla na bojište.⁷⁴ Vjerojatno je i većina članova društva *Petar Zrinski* bila na bojištu, a unatoč tomu izvjesno je da to društvo u međuratnom razdoblju ni na koji način nije sudjelovalo u njegovanju sjećanja na rat, bilo da je organizirano posjećivalo i brinulo se za grobove poginulih vojnika, bilo da je otkrivalo ili polagalo vijence pred spomen-ploče poginulih vojnika.

Mnogo je bogatija ostavština zagrebačkoga vojno-veteranskog društva koje je dugo okupljalo isključivo isluženi podčasnički kadar, a osnovano je 1887. pod nazivom *Prvo vojno podčasničko društvo za podupiranje bolesnih članova, njihovih udovica i siročadi*. Poput prethodno spomenutoga, i ovo je društvo do raspada Austro-Ugarske Monarhije svom nazivu dodavalo ime trenutnih društvenih pokrovitelja, dijelom i članova habsburške kuće, a nakon državno-govornog prevrata imena pokrovitelja je nestalo.⁷⁵ Od 1926. društvo se,

⁶⁹ HR-DAZG-783, kut. 1.

⁷⁰ HR-DAZG-783, kut. 2. Čitava kutija vezana je uz gradnju te društvene zgrade.

⁷¹ HR-HDA-1353-GSD, Vojno veteransko i bolno-pripomoćno društvo, 13349/1921.

⁷² „Glavna skupština vojno veteranskog društva”, *Jutarnji list*, 30. 3. 1915., 4.

⁷³ GABELICA, „Hrvatski dobrovoljački odredi u Austro-Ugarskoj Monarhiji”, 465-485.

⁷⁴ HR-DAZG-780, kut. 631, košuljica: Pravilnici – podaci o društvu – ukidanje.

⁷⁵ Zora Hendija u *Sumarnom inventaru fondova društava*, 194, navodi da je to društvo do 1926. zadržalo ime nadvojvode Otta. Taj navod preuzima iz: TURK, *Spomenspis Humanitarnog društva bana Jelačića*, 16. Nadvojvoda Otto postao je pokroviteljem društva 1901., no 1906. on je umro. „Domaće viesti”, *Narodne novine*, 9. 2. 1901., 3; „Nadvojvoda Otto”,

prilagođeno novom vojničkom nazivlju, zvalo *Prvo bolno-potporno društvo isluženih podoficira u Zagrebu*.

Poput osječkoga vojno-veteranskog društva, i ovo zagrebačko zamolilo je u svibnju 1930. dvorsku kancelariju da kraljević Tomislav bude njegov pokrovitelj.⁷⁶ Čekajući odgovor, društvo je 1931. promijenilo ime u *Jugoslavensko humanitarno društvo isluženih i rezervnih podoficira bana Jelačića u Zagrebu*. Nakon negativnoga odgovora dvorske kancelarije društvo je početkom 1932. pribavilo pokroviteljstvo zagrebačkoga nadbiskupa Antuna Bauera.⁷⁷ Društvo je 1935. pokrenulo akciju za izbacivanje jugoslavenskoga imena iz svojega naziva, no režim se tomu opirao, pa Banska uprava u Zagrebu 1936. nije prihvatila nova pravila društva „jer je prilikom te izmjene iz imena udruženja izostavljeno narodno jugoslavensko ime, a to se doima kao jedna nezgodna manifestacija protiv ideje državnog i narodnog jedinstva”.⁷⁸ Društvo se žalilo Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu, navodeći da je u povijesti društva kuriozitet bilo stavljanje jugoslavenskoga imena u njegov naziv, a ne njegovo izostavljanje, jer društvo od svojega postanka „nije nikad isticalo nacionalno obilježje”, pa ni u „predratno vrijeme nikad nije u svom naslovu imalo nacionalnog obilježja te nije nosilo ime hrvatsko”.⁷⁹ U novim društvenim pravilima, prihvaćenima 1937., izostavljeno je jugoslavensko ime, no to je plaćeno žrtvovanjem dotadašnjega vojno-veteranskoga karaktera društva. Naime, iz imena društva, koje se otad do raspuštanja 1948. zvalo *Humanitarno društvo bana Jelačića*, nestalo je svake vojne terminologije, a redovnim članom društva više nije mogao biti samo isluženi podčasnik, nego „svaki neporočni građanin”.⁸⁰

Za razliku od veteranskoga društva *Petar Zrinski*, zagrebačko veteransko društvo *Ban Jelačić* nije imalo svojih prostorija. Prema *Spomenspisu* društva,

Narodne novine, 2. 11. 1906., 2. Bilo bi logično da je društvo tada izabralo novoga pokrovitelja, a vrlo je vjerojatno da je tada pokroviteljem postao nadvojvoda Franjo Karlo Josip, za koje ga i *Spomenspis* i Hendija navode da je bio pokrovitelj ovoga društva prije nadvojvode Otta. No, prije nadvojvode Otta pokrovitelj ovoga društva bio je barun Herman Ramberg, pa se društvo 1898. nazivalo *I. vojno podčasničko društvo baruna Ramberga Hermana*. Vidi: *Obzor* (Zagreb), 7. 5. 1898. Herman Ramberg umro je u prosincu 1899., pa je 1900. hrvatska pješačka pukovnija sa sjedištem u Karlovcu, koja je dotad nosila njegovo ime, dobila ime po novom „vlasniku”, podmaršalu Catinelliju. „Iz drugih krajeva”, *Naša sloga* (Pula), 31. 8. 1900., 3. Dakle, preduvjet za pokroviteljstvo nad nekim društvom bio je da je pokrovitelj živ, a nadvojvoda Franjo Karlo Josip, koji sigurno nije bio pokrovitelj ovoga društva prije nadvojvode Otta, za razliku od njega bio je živ nakon 1906. On je 1916. okrunjen za posljednjega austrijskog cara (Karlo I.) i ugarsko-hrvatskoga kralja (Karlo IV.). Ako je to točno, pa je Franjo Karlo Josip zaista bio posljednji pokrovitelj ovoga društva, teško da bi jugoslavenski režim trpio ime zadnjega austrougarskog vladara u nazivu jednoga hrvatskoga vojno-veteranskog društva. Zato smatram da se društvo od 1918. do 1926. nazivalo jednostavno *Prvo vojno podčasničko društvo za podupiranje bolesnih članova, njihovih udovica i siročadi*.

⁷⁶ HR-DAZG-780, kut. 632, dok.: 2. 5. 1930.

⁷⁷ HR-DAZG-780, kut. 632, dok.: 14. 2. 1932. i 19. 4. 1932.

⁷⁸ HR-DAZG-780, kut. 631, dok.: 19. 3. 1936.

⁷⁹ HR-DAZG-780, kut. 631, dok.: 7. 4. 1936.

⁸⁰ HR-DAZG-780, kut. 631, Društvena pravila iz 1937.

objavljenom 1937. prigodom 50. godišnjice društvenoga osnutka, „dugo godina” društvo se sastajalo u gostionici *Mirnoj kolibi*, dok nije kupljeno gradilište u Kačićevoj ulici br. 16. No, zbog financijskih problema društveni dom nije izgrađen, nego je gradilište prodano te je novac od prodaje bio uložen u *Prvu hrvatsku štedionicu*, gdje se nalazio i u vrijeme pisanja *Spomenspisa*.⁸¹ Gostionica *Mirnoj kolibi* nalazila se u parku Maksimir te je izgorjela 1916. godine. Ne zna se kad je društvo kupilo navedeno gradilište, no zna se da je u veljači 1920. godine „I. vojno podčasničko društvo u Zagrebu” potpisalo s nekim građevinskim poduzećem ugovor prema kojemu je poduzeće trebalo porušiti staru kuću u Kačićevoj ulici br. 16 te s nje uzeti sav građevinski materijal, a zauzvrat društvu urediti „magazine” u dvorištu ove kuće.⁸² Ugovor je očito razvrgnut jer je društvo 1923. prodalo kuću u Kačićevoj br. 16 Dominiku i Ljubici Radić,⁸³ a tijekom 30-ih godina „kod g. Radića” u Kačićevoj ulici br. 16 unajmljivalo je prostorije za svoje sjedište.⁸⁴ Tijekom tih godina društvo je u niz navrata molilo zagrebačku gradsku upravu za dodjelu gradilišta za gradnju doma,⁸⁵ da bi konačno 1940. počelo graditi kuću u Kustošiji, u Mariborskoj ulici br. 2, koja je dovršena 1941. godine.⁸⁶ Ipak, u trenutku raspuštanja društva kao njegovo sjedište navedena je adresa Ilica br. 52.⁸⁷

Poput društva *Petar Zrinski*, i zagrebačko društvo *Ban Jelačić* imalo je krajem 20-ih godina dvjestotinjak redovnih članova. Većina njih je zajedno s tadašnjim zapovjednikom Stjepanom Grahovcem sudjelovala u Velikom ratu, no ni to društvo u međuraću ničim nije sudjelovalo u njegovanju sjećanja na rat. Stjepan Grahovac nalazio se na čelu društva sve do 1930., dokad je u društvu vladao red. Svoja pravila društvo je prvi put predložilo hrvatskoj pokrajinskoj vladi 1923., kad ih je ona odbila potvrditi dok se iz njih ne odstrane „sva ona vojna obilježja, koja su ostala od bivše austro-ugarske”. Da bi se „izbjeglo svakim napadajima od naših neprijatelja”, društvo je odlučilo da se do potvrde pravila neće „u službenoj odori niti pod našim dičnim barjakom u javnosti pokazivati”.⁸⁸ Pravila, kojima su među ostalim bili određeni i društveni simboli, potvrđena su 1926. godine. Prema njima je na jednoj strani društvenoga barjaka bila slika Blažene Djevice Marije, a na drugoj državni grb Kraljevine SHS. Društveno odijelo sastojalo se od crne kape

⁸¹ TURK, *Spomenspis Humanitarnog društva bana Jelačića*, 16.

⁸² HR-DAZG-780, kut. 634, ugovor od 18. 2. 1920.

⁸³ HR-DAZG-780, kut. 634, dok.: 9. 6. 1923.

⁸⁴ Tijekom 30-ih godina društvo je imalo sjedište i u Boškovićevoj ulici br. 33, Deželicevoj ulici br. 2, Medulićevoj ulici br. 16 i Primorskoj ulici br. 2.

⁸⁵ HR-DAZG-780, kut. 633, dok.: 1. 9. 1936.

⁸⁶ HR-DAZG-780, kut. 634, dok.: 20. 4. 1943.

⁸⁷ Još 1936. društveni tajnik Franjo Rautenstrauch-Sertić ponudio je društvu da po povoljnoj cijeni unajmi sobu u njegovu stanu u Ilici 52, na adresi idealnoj za sjedište društva, osobito zbog velikoga betoniranog dvorišta pogodnog za okupljanje članova i njihov korporativni izlazak u grad. Tom prilikom društvo nije prihvatilo ponudu. HR-DAZG-780, kut. 633, dok.: 2. 6. 1936.

⁸⁸ HR-DAZG-780, kut. 631, košuljica: Izvještaji upravnog odbora u radu za glavnu skupštinu 1923.-1945., dok.: 31. 12. 1923.

„jugoslavenske forme s kokardom”, bluze i kabanice „po kroju vatrogasnom” te crnih hlača.⁸⁹ Prema izvještaju o društvenom radu iz svibnja 1932., ovo odijelo među društvenim članovima nije bilo prihvaćeno. Između ostaloga i zbog toga nastali su prijevori u društvu, zbog kojih je Grahovac na kraju 1930. odstupio s njegova čela.⁹⁰

Nakon Grahovca kratko vrijeme predsjednik društva bio je Josip Pozaić, čija je uprava u siječnju 1931. srušena u sukobu s grupom kojoj se na čelu našao tadašnji potpredsjednik društva Ivan Perečić.⁹¹ Riječ je bila o nekadašnjem vodniku 53. pješačke pukovnije austrougarske vojske, koji je 5. prosinca 1918. aktivno sudjelovao u demonstracijama zagrebačkih pukovnija austrougarske vojske protiv stvaranja jugoslavenske države, koje su završile krvoprolićem na Jelačićevu trgu.⁹² U srpnju 1931. u izbornoj borbi s bivšim predsjednikom Pozaićem i bivšim potpredsjednikom Perečićem za društvenoga predsjednika izabran je Franjo Vidmar, za vrijeme kojega je društvo nazivu dodalo jugoslavensko te ime bana Jelačića.⁹³ U ožujku 1932. za novoga je predsjednika izabran Aleksandar Šipek. U vrijeme njegove uprave društvo je pribavilo pokroviteljstvo zagrebačkoga nadbiskupa Bauera te je predstavljena nova odora, koju su zagrebačka javnost i članstvo navodno prihvatili sa simpatijama.⁹⁴ U skladu s novim nazivom društva, nova je odora bila „po kroju bivšega bana Jelačića”.⁹⁵

U vrijeme Šipekova predsjednikovanja zaredale su čistke u društvu. Najprije je u rujnu 1933. upravni odbor iz društva isključio Blaža Terzića jer je u župnom uredu Sv. Ivana na Novoj Vesi u društvenoj odori pijan „kvario ugled društvu”. Ta je optužba, čini se, sadržavala i kritiku Terzićeva isticanja hrvatstva, jer je u svojoj obrani Terzić naveo da razgovor o tom pitanju nije inicirao on već župnik, koji se misleći na jugoslavensko ime u nazivu društva obratio Terziću: „Vi ste kak vidim dobar Jelačić i veseljak, ali pravi Jelačić nije bil jugoslaven već dobar Hrvat.” Terzić se na to nasmijao, na što mu je prišla neka učiteljica i upitala ga: „Zar vi baš nećete nikak biti Jugoslaven?” Terzić je učiteljici navodno samo poljubio ruku, a sam župnik odgovorio joj je da Terzić, vjerojatno kao jelačićevac, nikako ne može biti Jugoslaven.⁹⁶ Nakon toga je upravni odbor isključio iz društva i Ivana Perečića, koji je u listopadu

⁸⁹ HR-DAZG-780, kut. 631, Društvena pravila od 23. 9. 1926.

⁹⁰ HR-DAZG-780, kut. 631, košuljica: Pravilnici – podaci o društvu – ukidanje.

⁹¹ HR-DAZG-780, kut. 631, košuljica: Izvještaji upravnog odbora u radu za glavnu skupštinu 1923.-1945., izvješće upravnog odbora od 30. 3. do 31. 12. 1930.

⁹² O tome vidi: GABELICA, MATKOVIĆ, *Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918.*

⁹³ U dopisu upućenom upravnom odboru društva početkom 1943. Franjo Vidmar obaveštava da ne može prihvatiti kandidaturu za novoga društvenog predsjednika jer ga grupa članova optužuje da je bio inicijator prihvaćanja jugoslavenskoga imena u nazivu društva. HR-DAZG-780, kut. 634, dok.: 1943.

⁹⁴ HR-DAZG-780, kut. 631, košuljica: Pravilnici – podaci o društvu – ukidanje.

⁹⁵ HR-DAZG-780, kut. 631, Društvena pravila potvrđena 10. 9. 1931.

⁹⁶ HR-DAZG-780, kut. 632, dok.: 20. 7. 1933.

1933. pokušao srušiti Šipekovu upravu.⁹⁷ Zbog kritike Šipekova samovlašća isključen je i Vjekoslav Koprivnjak,⁹⁸ a Petar Ljubonjić, kao član Hrvatske starokatoličke crkve, isključen je jer je uvredljivo reagirao protiv predsjednika Šipeka kad ovaj u dva navrata, za Uskrs 1933. i Uskrs 1934., nije dopustio da društvo, kojemu je pokrovitelj bio nadbiskup Bauer, korporativno pođe na misu u starokatoličku crkvu pod društvenim barjakom.⁹⁹

U siječnju 1935. na izvanrednoj glavnoj skupštini društva srušena je Šipekova uprava te je za novoga predsjednika ponovo izabran Josip Pozaić. Na istoj je skupštini odlučeno i da će „isključeni članovi imat svoja prijašnja članska prava, ukoliko budu zahtijevali”.¹⁰⁰ Pod Pozaićevom upravom pokrenuto je (1935.)¹⁰¹ i dovršeno (1937.) izbacivanje jugoslavenskoga imena iz naziva društva, a njegova je uprava i na druge načine inaugurirala radikalniji hrvatski nacionalni smjer od dotadašnjih. Tako je u srpnju 1935. društvo pod Pozaićevom upravom čestitalo imendan Vladku Mačeku: „U ovim teškim danima sadašnjice, svaki Hrvat gleda u Vama Gospodine Predsjedniče živi simbol onih ideala, koji pokreću dušom čitavog našeg naroda. Vaše vjerno stado svih Hrvata neće nikad zaboraviti sve ono što ste Vi Gospodine Predsjedniče u interesu naše uzvišene vjere i naših narodnih ideala učinili i pretrpjeli, zato je Vaša velika ličnost već davno ušla u naš Pantheon, koji nije sazdan od mramora i zlata, već je usadjen i ugradjen duboko u srcu cijelog Hrvatskog naroda.”¹⁰²

Čestitke Mačeku službeno su upućivane i idućih godina, što je izazivalo i sukobe u društvu. Tako je u svibnju 1937. upravni odbor iz društva isključio poštara Blaža Markovića zbog „nepristojnog ponašanja” i počinjenja „više incidenata”. Prema Markovićevo opisu tih incidenata, na jednoj ga je skupštini ponovo primljeni član društva Blaž Terzić provocirao riječima: „Vidiš kako su hrvatske zastave mile, lijepe i najljepše zastave od svake nacije.” Marković mu je odgovorio da su uistinu lijepe, ali da je njemu ipak najljepša i najmilija „zastava državna koju služim i za koju sam prisegu položio”. Na jednoj drugoj skupštini iz 1937. Marković je prosvjedovao protiv prijedloga upravnoga odbora da se pošalje brzojavni pozdrav „vodji Hrvatskog naroda Vladimiru Mačku”, navodeći da „ne preporučam brzojavni pozdrav g. Vladimiru Mačku s razloga pošto je g. dr. Maček kao politički vodja ravan sa ostalim vodjama političkih grupa raznih nacija u našoj državi”.¹⁰³

Osim očitoga zaokreta prema izraženijem hrvatskom nacionalnom djelovanju u pravcu politike Hrvatske seljačke stranke, Pozaićeva uprava zadržala

⁹⁷ HR-DAZG-780, kut. 632, dok.: 13. 12. 1933.

⁹⁸ HR-DAZG-780, kut. 633, dok.: 15. 5. 1934.

⁹⁹ HR-DAZG-780, kut. 631, Zapisnici i izvještaji: zapisnik izvanredne glavne skupštine od 6. 1. 1935. (zapisnik Šipekove struje).

¹⁰⁰ HR-DAZG-780, kut. 631, Zapisnici i izvještaji: zapisnik izvanredne glavne skupštine od 6. 1. 1935. (zapisnik Pozaićeve struje).

¹⁰¹ HR-DAZG-780, kut. 631, Zapisnici i izvještaji: zapisnik redovite glavne skupštine od 7. 4. 1935.

¹⁰² HR-DAZG-780, kut. 633, dok.: 26. 7. 1935.

¹⁰³ HR-DAZG-780, kut. 633, dok.: 13. 5. 1937. i 29. 5. 1937.

je isti odnos društva prema vjerskom pitanju kao i Šipekova, koji je bio uvjetovan činjenicom da su nadbiskup Bauer, a nakon njega i nadbiskup Alojzije Stepinac, bili pokrovitelji društva. Tako je zbog prosvjeda Svetozara Rittiga, župnika župe sv. Marka, upućenog društvu u travnju 1935. povodom najave da će rimokatolički članovi društva sudjelovati na uskrсноj svečanosti u starokatoličkoj crkvi i obratno,¹⁰⁴ Pozaićeva uprava donijela odredbu da nijedan član društva, bio rimokatolik ili starokatolik, ne smije biti na misi u starokatoličkoj crkvi u društvenoj odori ni pod društvenom zastavom.¹⁰⁵ Zbog takva odnosa prema članovima Hrvatske starokatoličke crkve protiv Pozaićeve uprave prosvjedovao je ponovo primljeni starokatolik Petar Ljubonjić, koji je zbog toga 1936. ponovo isključen iz društva.¹⁰⁶ Navodno je Ljubonjić nakon toga „u znak protesta dao iz društvene odore načiniti odoru svome sinčiću, koji ju je i nosao po gradu”.¹⁰⁷

Čini se da se Ivan Perečić, kojega možemo odrediti kao predstavnika frankovačke struje u društvu, nije odmah vratio u nj. On je u lipnju 1935. s grupom veterana, od kojih je barem jedan, Luka Maglajić, poput Perečića nekoć bio član društva *Bana Jelačića*, osnovao spomenuto *Humanitarno i potporno društvo izsluženih vojnika u spomen baruna Trenka i njegovih pandura*.¹⁰⁸ Kako smo rekli, tom su društvu vlasti odbile potvrditi pravila zbog nepodobnosti imena Franje Trenka, no to nije bio jedini razlog nemilosti u kojoj se društvo nalazilo. Za vojne vlasti sporan je bio i osnivač društva, Ivan Perečić, odnosno njegov navedeni politički zločin: sudjelovanje u petoprosinačkoj pobuni hrvatske vojske 1918. godine. Zbog toga su Perečićevi drugovi nimalo kolegijalno već u listopadu 1935. „radi ugleda i napretka društva” razriješili Perečića časti društvenoga predsjednika, „doživotno” i „sasma” ga isključili iz društva te za predsjednika izabrali Luku Maglajića.¹⁰⁹

¹⁰⁴ HR-DAZG-780, kut. 633, dok.: 19. 4. 1935.

¹⁰⁵ HR-DAZG-780, kut. 633, dok.: 13. 6. 1935.

¹⁰⁶ HR-DAZG-780, kut. 633, dok.: siječanj 1936.

¹⁰⁷ HR-DAZG-780, kut. 634, dok.: 1943.

¹⁰⁸ HR-HDA-1353-GSD, Humanitarno i potporno društvo u spomen baruna Trenka i njegovih pandura, 17436/1935. Na osnivačkoj skupštini društva u krčmi Milana Ivića u Preradovićevoj br. 34 „osnivač” društva Ivan Perečić-Fringer izabran je za predsjednika, a Luka Maglajić za potpredsjednika.

¹⁰⁹ HR-HDA-1353-GSD, Humanitarno i potporno društvo u spomen baruna Trenka i njegovih pandura, 1118/1935. Zanimljiv je opis Perečićeva političkoga zločina koji je na ovoj sjednici u listopadu 1935. iznio društveni član Josip Tremški. U tom opisu ima točnih i netočnih podataka. Točne su bile tvrdnje Tremškog da je vodnik Perečić služio u bivšoj 53. pješačkoj pukovniji u strojopušanom odjelu te da je bio jedan od kolovođa petoprosinačke pobune, tijekom koje su se pobunjeni vojnici dviju zagrebačkih pukovnija na Jelačićevu trgu sukobili s „jednim odredom mornarice koji su vršili javno sigurnosnu službu po gradu uz policiju”, prilikom čega je poginulo dvadesetak ljudi. Netočne su bile tvrdnje Tremškog da je Perečića vojni sud zbog toga osudio na smrt te da ga je Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba „pomilovalo na doživotnu robiju”, kao i tvrdnja da je u međuvremenu dobio „liječničko uvjerenje da je slabouman”, na temelju čega je „riješeno krivnje i odgovornosti za ustanak na dan 5. XII. 1918.” Nasuprot tomu, točno je da je vojni sud Perečića 6. siječnja 1919. osudio na šest godina zatvora te da je oslobođen odredbom prijestolonasljednika Aleksandra, koji je 28. lipnja 1919.

Vjerojatno se Perečić tek potom vratio u društvo *Bana Jelačića*, gdje se ponovo nije dugo zadržao. Očito je bio prepoznat kao osoba pravdaške naravi, pa je natrag u društvo primljen pod izričitim uvjetom „da nasmijete rovariti u društvu”. No već u rujnu 1937. upravni odbor *Bana Jelačića* ponovo ga je isključio iz društva jer ga je omalovažavao, vrijeđao njegove dužnosnike i među članstvom navodno širio neistinite vijesti. Prema Perečiću, on je među ostalim samo upozorio na nestanak nekih predmeta s jedne društvene zabave, kao i na Pozaićevo sramoćenje društva.¹¹⁰ Budući da je Perečić zaprijetio da će u slučaju svojega isključenja o svemu obavijestiti zagrebački tisak, društvo *Bana Jelačića* nakon njegova isključenja pismeno je zamolilo uredništva zagrebačkih novina „da nas zašтите i da ne primite nikakovih objeda i pogrda preko našeg društva od Perečić Ivana, koji je isključen iz našeg društva”.¹¹¹ Pred odluku o Perečićevu isključenju upravnom odboru *Bana Jelačića* javio se predsjednik društva *Barun Trenk* Luka Maglajić, koji je pamfletom protiv Perečića društvu *Bana Jelačića* htio dati „podlogu protiv njega radi njegovog isključenja iz vašeg društva”¹¹² te osigurati svoj povratak u to društvo.¹¹³

Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske (NDH), u društvu *Bana Jelačića* zbog nastavka unutar društvenih sukoba imenovan je vladin povjerenik, a Ivan Perečić postao je zapovjednik *Pričuvne (Počasne) bojne 5. prosinca 1918.*, vojne postrojbe uglavnom ceremonijalnoga karaktera sastavljene od sudionika petoprosinačke pobune, koja je u vrijeme NDH predstavljena kao „prvi znak hrvatske revolucionarne svijesti”, odnosno kao začetak ustaške borbe.¹¹⁴ Određujući početak povijesti ustaške borbe tek u vrijeme stvaranja jugoslavenske države, a ne vežući tu povijest za neku stariju hrvatsku vojnu tradiciju, uspomena na borbu Hrvata u Prvom svjetskom ratu ostavljena je gdje je i bila, na margini sjećanja.

proglasio amnestiju za sve kazne što su ih u Hrvatskoj proglasili vojni sudovi prije 29. siječnja 1919. GABELICA, MATKOVIĆ, *Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918.*, 205-217.

¹¹⁰ U kontekstu Pozaićeva sramoćenja društva, Perečić je tvrdio da se vijest objavljena u jednim novinama da je jedan član društva *Ban Jelačić*, koji se inače predstavlja „kao neki borac za hrvatstvo i koji voli hrvatski jezik više no išta na svijetu”, nekidan u krčmi pijan i uniformiran „švapčario, tako da su se neki upravo snebivali”, odnosi na predsjednika Pozaića.

¹¹¹ HR-DAZG-780, kut. 633, dok.: 24. 9. 1937.

¹¹² HR-DAZG-780, kut. 633, dok.: 30. 9. 1937.

¹¹³ U tom je pamfletu Maglajić ponovio i proširio navedene tvrdnje Josipa Tremskog, navodeći da je Perečić 5. prosinca 1918. „podigao bunu u vojsci tako, da su njegovom krivnjom poginula 20 nevina građanina”, i zatim da je Perečić na vojnom sudu osuđen na smrt, a poslije na doživotnu robiju, no pošto su se na njemu „pokazali znakovi ludila, to je on poslan u vojnu bolnicu na promatranje. U ono vrijeme došao je general Plivelić pregledati bolnicu, pa je tako došao i pred Perečića i upitao ga kako mu je, a on mu je umjesto odgovora prišao šamar. U bolnici stvoren je zaključak da je Perečić malouman, a po tom pušten na slobodu.” Maglajić je otišao i dalje te naveo da se Perečić među Hrvatima hvali „da je tom pobunom htjeo osloboditi Hrvate od Srba”, a među Srbima „da je time koristio ujedinjenju”. HR-DAZG-780, kut. 633, dok.: 2. 9. 1937.

¹¹⁴ GEIGER, BARIĆ, „Odjeci i obilježavanja 5. prosinca 1918. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”, 833-851.

Zaključak

U međuratnom razdoblju hrvatska vojno-veteranska društva, koja su okupljala prije svega islužene vojnike bivše Austro-Ugarske Monarhije, uglavnom su bila lokalnoga karaktera, odnosno svojim su djelovanjem obuhvaćala tek određeni grad i njegovu okolicu. Ono malo društava koja su imala potencijal obuhvatiti čitav ili veći dio hrvatskoga nacionalnog prostora jugoslavenski je režim ili raspuštao ili integrirao u državno, jugoslavensko društvo, u kojem je dominaciju imao srpski čimbenik. Djelovanje društava lokalnoga karaktera režim je tolerirao, no uz uvjet njihova apstrahiranja od tradicija austrougarske vojske. To se u prvom redu odvijalo na simboličkoj razini, pa su hrvatska vojno-veteranska društva, koja su većim dijelom vukla korijene iz austrougarskoga doba, morala mijenjati svoje nazive, društvene odore, zastave i terminologiju, a na kraju su neka od njih bila prisiljena mijenjati i svoju suštinu, sam vojno-veteranski karakter, čime je negiran njihov temeljni identitet.

U kontekstu negiranja njihova identiteta važno je da nijedno od tih društava, koja su u znatnom broju okupljala i sudionike Prvoga svjetskog rata, ni na koji način nije sudjelovalo u njegovanju sjećanja na taj rat. Na primjeru dvaju zagrebačkih vojno-veteranskih društava, *Humanitarnoga društva Bana Jelačića* i *Veteranskoga pripomoćnog društva Petar Zrinski*, vidi se da su ona ili lojalno djelovala unutar svojega djelokruga te isplaćivala potpore svojim članovima i paradirala gradom u replikama povijesnih odora dvojice znamenitih Hrvata podobnih jugoslavenskom režimu, ili su se u beskrajnim svađama bavila samima sobom. Ni u jednom ni u drugom slučaju o brizi za grobove poginulih austrougarskih vojnika, o otkrivanju spomen-ploča ili pokretanju akcije za dizanje spomenika tim vojnicima nije bilo ni riječi. Osobito nije bilo riječi o njegovanju nekakve kulture poraza, koja bi bila priprema uzvrata za pretrpljeni ratni poraz, bez obzira na to što je svako od tih društava okupljalo i određeni broj radikalnih hrvatskih nacionalista, frankovaca, koji se nisu mirili sa stvaranjem jugoslavenske države.

Prema tome, na ta hrvatska vojno-veteranska društva ne smijemo gledati kao na poluge hrvatske kulture sjećanja na Prvi svjetski rat, nego kao na primjere hrvatskoga zaborava toga rata. Gledajući njih, pred sobom vidimo svjedoke rata čije se svjedočenje s jedne strane nije moglo ugraditi u zgradu jugoslavenske države sazdanu od drugoga materijala, a koje se s druge strane zbog vezanosti na austrougarsku tradiciju nije moglo ugraditi ni u zgradu Nezavisne Države Hrvatske, koja se odredila prvenstveno kao protivnica jugoslavenske države s 5. prosinca 1918. kao svojom nultom godinom.

Arhivski i neobjavljeni izvori

HR-DAZG-780: Hrvatska, Državni arhiv u Zagrebu, fond 780, Humanitarno društvo bana Jelačića.

HR-DAZG-783: Hrvatska, Državni arhiv u Zagrebu, fond 783, Veteransko pripomoćno društvo Petar Zrinski.

HR-DAZG-1122-ZGD: Hrvatska, Državni arhiv u Zagrebu, fond 1122, Zbirka građevne dokumentacije.

HR-HDA-1353-GSD: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1353, Građanske stranke i društva (Udruženje ratnih invalida SHS u Zagrebu, Mjesno udruženje ratnih invalida u Delnicama, Udruženje rezervnih oficira i vojnih činovnika, Vojno veteransko društvo u Osijeku, Humanitarno i potporno društvo u spomen baruna Trenka i njegovih pandura, Vojno veteransko i bolno-pripomoćno društvo).

HR-HDA-MKV: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Matična knjiga vjenčanih župe sv. Marka u Zagrebu, 1875. – 1889.

HR-HDA-MKR: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, Matična knjiga rođenih župe sv. Marka, 1882. – 1888.

Tisak

Hrvatski list (Washington), 1982.

Hrvatski narod (Zagreb), 1943.

Hrvatsko pravo (Zagreb), 1902-1903.

Jutarnji list (Zagreb), 1912, 1915, 1939.

Narodne novine (Zagreb), 1892, 1901, 1906.

Naša sloga (Pula), 1900.

Nova Hrvatska (Zagreb), 1943.

Obzor (Zagreb), 1898.

Politika (Beograd), 1922.

Ratni invalid (Zagreb), 1920-1922.

Večer (Zagreb), 1939.

Literatura

BRKLJAČIĆ, Maja; PRLENDA, Sandra, prir. *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2006.

DIZDAR, Zdravko. „Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.)”. *Scrinia Slavonica* 4 (2004): 212-287.

DOBROVŠAK, Ljiljana. „Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću”. *Povijest u nastavi* (2022), br. 33: 83-108.

ĐURAŠKOVIĆ, Stevo. „Ideologija Organizacije jugoslovenskih nacionalista (Orjuna)”. *Časopis za suvremenu povijest* 43 (2011), br. 1: 225-247.

GABELICA, Mislav. „Doprinos Družbe ‘Braća Hrvatskoga Zmaja’ njegovanju sjećanja na Prvi svjetski rat”. *Časopis za suvremenu povijest* 54 (2022), br. 2: 391-420.

GABELICA, Mislav. „Hrvatski dobrovoljački odredi u Austro-Ugarskoj Monarhiji”. U: *1914. – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji*, ur. Vijoleta Herman Kaurić. Zagreb: Matica hrvatska, 2018, 465-487.

GABELICA, Mislav. „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.-1913.)”. *Pilar VII* (2012), br. 14: 35-67.

GABELICA, Mislav. „Pododbori Udruženja rezervnih oficira i ratnika u Hrvatskoj”. *Zbornik Janković* (2022), br. 7: 77-107.

GABELICA, Mislav; MATKOVIĆ, Stjepan. *Petoprosinačka pobuna u Zagrebu 1918. Prva vojna akcija protiv jugoslavenske države*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2018.

GEIGER, Vladimir; BARIĆ, Nikica. „Odjeci i obilježavanja 5. prosinca 1918. u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”. *Časopis za suvremenu povijest* 34 (2002), br. 3: 833-850.

HENDIJA, Zora, prir. *Sumarni inventari fondova društava, zaklada i gospodarskih udruga Povijesnog arhiva u Zagrebu*. Zagreb: Povijesni arhiv u Zagrebu, 1994

KORAĆ, Vitomir. *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine. Knjiga prva*. Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1929.

LAJNERT, Siniša. „Hrvatska katolička banka d. d. Zagreb (1907.-1949.)”. *Tkalčić* 16 (2012), br. 16: 121-226.

MATKOVIĆ, Stjepan. *Čista stranka prava 1895.-1903*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2001.

NEWMAN, John Paul. *Jugoslavija u senci rata. Ratni veterani i stvaranje nove države, 1903-1945*. Beograd: Službeni glasnik, 2018.

ŠARENAC, Danilo. *Top, vojnik i sećanje. Prvi svjetski rat i Srbija 1914.-2009*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2014.

ŠARENAC, Danilo. „Udruženje rezervnih oficira i ratnika”. *Historija 20. veka XXIX* (2011), br. 1: 27-38.

ŠEHIĆ, Nusret. *Četništvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941.: politička uloga i oblici djelatnosti četničkih udruženja*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1971.

TURK, Makso, ur. *Spomenspis Humanitarnog društva bana Jelačića prigodom 50 godišnjeg društvenog jubileja*. Zagreb, 1937.

TURKALJ, Jasna. *Pravaški pokret 1878. – 1887*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

SUMMARY

Military-veteran Societies in the Territory of Former Banovina of Croatia 1919-1941

This article reports on research into the activities of Croatian military-veteran societies in the interwar period (1918-1941) in an endeavour to answer the question as to why in present-day Croatia World War I is at the margins of memory, i.e. why it is a forgotten war. Emphasis is placed on the attitude of the Yugoslav government towards the Croatian military-veteran societies, which gathered together military veterans of the defeated Austro-Hungarian army, and also on the attitude of radical Croatian nationalists toward these societies. Research has shown that the Croatian military-veteran societies were chiefly of a local character, whereas Serbian military-veteran societies took in both the Serbian and the Yugoslav state territory. In further analysis, the conclusion was drawn that the cause of the restricted nature of the Croatian military-veteran societies was Croats at the time not having a nation state that was based on the sacrifice of its sons, and so such societies in Croatia had an exclusively humanitarian character; it was not aimed at reviving the glorious Croatian war record in order to unify the Croatian people. Yugoslavia was primarily a state of Serbs, and it drew on the sacrifices of the war, but only those of Serbian soldiers, and any kind of gathering of the Croats and cherishing of the memory of the defeated Austro-Hungarian army was interpreted as an attack on the foundation of the state. This was why the Croatian military-veteran societies in Yugoslavia between the two wars, which had the potential to outgrow their local character, were either banned or forcibly merged with the dominant Serbian societies. At the same time, radical Croatian nationalists were not particularly interested in such societies. Their programme was not based on any going back to the pre-Yugoslav state, but rather on the establishment of an independent Croatian state; hence, they did not consider World War I, when Croats were fighting for and in favour of the Austro-Hungarian Monarchy, a significant part of their fight.

Keywords: World War I, Croatian veterans, Kingdom of SCS/Yugoslavia, cultural memories